

SZEGEDI FERENCZ LÉNÁRT

EGRI PÜSPÖK

ÉNEKES KÖNYVE

1674. ÉV.

BOGISICH MIHÁLY

LEVÉLEZŐ TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök Énekes könyve.

Kassa 1674. év.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. november 30-án tartott ülésén.)

A XVII. század harmadik negyedének utolsó évében Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök, Heves és a két Szolnok vármegye örökös főispánjának költségén látott napvilágot azon negyedrétfi 560 lapra terjedő, hat litanián s egy hálaadó éneken kívül mintegy 550 templomi éneket magában foglaló könyv, mely azon század szellemi termékei között irodalom- s nyelvtörténet, egyházszertartás, de főleg egyház-zenetörténeti szempontból első helyen áll, s azért kiváló figyelmet érdemel.

A vaskos, erőteljes nyomású kötet Kassán 1674. évben a Jézus-társaság akadémiai nyomdájában következő címmel jelent meg:

Cantus Catholici
Latino-Hungarici
In lucem dati
Auctoritate et Liberalitate
Illustrissimi ac Reverendissimi DD.
Francisci Leonardi
Szegedi
Episcopi Agriensis.

Az
Méltóságos egri Püspök Urunk Ő nagysága
akarattyaából és bőv-kezű adakozásából ki-
bocsáttatott, Magyar és Deák
Keresztyéni Catholicus Énekek
Istennek nagyobb dicsőségére és Magyar-
ország Lelki vigasztalására.
Cassoviae, Typis academicis Soc. Jesu: per
Franciscum Lubovicski et Gregorium Pilgram. An. 1674.

A czimlap második oldalán következik a latin «ajánlás»:

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
Episcopo Agriensi
D. Francisco Leonardo Szegedi,
Comitatum Hevesiensis et utriusque Szolnok
Perpetuo Supremo Comiti, ac Sac. caes. Reginaeque
Majestatis Consiliario etc.

Ezután látható a püspöki ezimer: tetején püspöksüveg s pásztorbot; a ezimer mezejében két oroszlán egy-egy lábbal koronára lépve, előlábakkal koronát emelnek a magasba. A ezimer alatt a püspöknek az egyházi ének körül szerzett érdemeit díesítő következő distichon áll:

Lilia quam grate, Leo duplex porrigit Astris;
Iam gratos Coelo, Hos Praesulis ajo Sonos.
Utque Crucem pergunt Gemini alleviare Leones;
Sic Cantu allevias, Praesul ad Astra vias.

Szegedi Ferencz Lenárt*) egri püspök korának egyik legkiválóbb férfja volt. Vallásos buzgalma, haza- és emberszeretete, mély tudományossága s szigorú erkölcsös élete miatt kortársai előtt nagy tekintélynek örvendett. I. Lipót fejedelemnek bizalmas embere volt. Mint középsorsú szülők gyermeke — atyja Kálvin tanát követte, anyja buzgó katolika nő volt — iskoláit szülőföldjén Nagyszombatban a Jézus-társasági atyák vezetése alatt álló akadémián kezdette; bölcsészeti tanulmányait Bécsben a Pázmány által alapított intézetben folytatta, a hitanfolyamot pedig Rómában kitűnő sikerrel végezte. Rómából visszatérve, mint áldozár az esztergomi érseki megyében lelkészkedett — hol? azt nem tudni — de 1653. évben neve már az esztergomi kanonokok sorában található.

Az egyházi méltóságok lépesőin gyorsan haladt. Mint zólyomi főesperes a ker. szt. Jánosról czimzett zsámbéki prépostságot nyerte, majd a bold. szűzről czimzett madocsaí apát lón. 1659. évben a pozsonyi országgyűlésen s három évvel később —

*) Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati. Tyrnavia, typis academicis Soc. Jesu. Anno 1768. Tomus III. 277—291. lap.

már erdélyi püspök — a Szilézia felé terjedő határok kiigazítási bizottságában mint az egri püspök társa működött.

I. Lipót a kitűnő egyházfő érdemeit megjutalmazandó 1663-ban a váci püspökségbe helyezte át, s e méltóságában már 1668. évben a királyi kancellár cím- és jelleggel ruháztatott fel. 1669. évben, midőn Pálffy Tamás a nyitrai püspökségbe ment át, I. Lipót a sok érdemes férfi közül az egri püspöki széket Szegedi Ferencz Lenártnak adományozta.

Mint ilyen rendkívüli tevékenységet fejtett ki s kormányzása alatt a régi egyháztól elszakadt magyar nép seregesen tért vissza a római egyház kebelébe. Egyházmegyéje nevezetesebb városaiban az előbbi században a hitújítók által elfoglalt templomok ismét a régi birtokosok, a katolikusok tulajdonába mentek át. Magyarország legszebb műremekeinek egyik gyöngye, a kassai szt. Erzsébet dóm 1671. évben a katolikusoknak visszaadatván, Szegedi azt nagy pompával felszentelte. A török uralom miatt püspöki széket s a káptalant Kassára helyezte át s innét folytatta további tevékenységét. 1672. évben Tállyán, Tokajban, Lászkán valamint északi Magyarország többi városaiban a protestansok által elvett templomokat visszafoglalta, s a kurucz-labancz háború csillapultával terjedelmes megyéjét beutazván, ott a kath. isteni tiszteletet előbbi fényébe visszaállította.

Politikai s vallásügyi ezen gondjai között talált annyi időt, hogy a tudománynak is hódoljon. Mint nevezetes polemikus a hitújítók ellen szóval és írásban harezolt. Bökezésége folytán a kath. egyház ügyét előmozdító könyvek láttak napvilágot. Papsága számára 1672. évben újra kinyomatta a Pázmány Péter által kiadott «agendát» (Rituale Strigoniense). A nagyszámban visszatért magyar nép lelki vigasztalására kiadta a most bemutatandó énekeskönyvet.

Költői lelkületének egyik legszebb nyilatkozványa a boldog Margit, IV. Béla magyar király leányának életét tárgyazó költemény, melyet Ferrari Zsigmond jegyzetekkel ellátva ily cím alatt boesájtott közre: «Carmen de S. Margaretha, Belae IV. Hungarorum regis filia, ordinis Praedicatorum a D. Francisco Leonardo Szegedi Nobili hungaro Tyrnaviensi AA. LL. et Phil. Magistro M. S. vite ejusdem S. V. ex hungarico in Latinum interprete, decantatum.»

Nemes szívének s emberszeretetének legszebb bizonyítványa volt azon áldozatkészség, melylyel a tehetséges, de szegény ifjakat felkarolta s őket kiműveltette. Nagy gondot fordított az ifjú papok nevelésére. A török rabszolgaságból számosakat kiváltott, kiket legnagyobb szeretettel magához fogadott. Szegedi Ferencz igen ájtatos, önmaga iránt szigorú s mások iránt elnéző volt. Férfias jelleméről, magyar érzéséről, nagy befolyásáról tanuskodnak azon levelek, melyeket minden pártbeli férfiak hozzá intéztek, tőle kérven tájékozást s tanácsot.*)

Hazája s vallása szolgálatában testi ereje megtört s már 1675. év szeptember 12-én, mint példás keresztény s főpap lehelte ki nemes lelkét. Temetése a papság s a roppant számú hívek keserves zokogása között a kassai szt. Erzsébet templomban ment végbe.

A rákövetkező évben ugyanott tartatott az egyházi gyász-ünnepély (exequiæ), a midőn a dicsőült férfi érdemeit latin nyelven Bagonyi, Kassa város plebánosa, magyar nyelven pedig Zsámber Mátyás Jézus-társasági atya méltatták.

Ezek előrebocsajtása után vizsgáljuk az énekeskönyvet, melynek főczélja volt a régi egyházba visszatért magyar népet az előbbi korból fenmaradt s az újabban nagy számban megszorodott magyar kath. templomi énekekkel a kath. isteni tiszteletbe bevezetni, illetőleg a népet a kath. hitben megerősíteni.

Az «énekek Lajstromát» rövid magyar «előszó» vagy jobban mondva «ajánlás» előzi meg, mely szerint a könyv szerkesztői mint a kassai akadémiának könyvnyomtatói szerepelnek. E «könyvnyomtatók» magok a jezsuiták voltak; ezt vallja az egész könyv szerkezete, azon gondos figyelem, melyet az egyház minden ünnepére fordítanak; továbbá azon körülmény, hogy Szegedi neveltetését Nagyszombatban az ő intézetükben nyervén, mint egri püspöknek a visszatérítési munkában segédkeztek.

Toldy Ferencz ezen könyvről így nyilatkozik: «Nyomban ezt követte — t. i. a Kisdi Benedek egri püspök 1651-ki énekeskönyvét érti — Magyarországon a Szegedi Lénárt egri püspök által eszkö-

*) Lásd Balássy Ferencz: Közlemények az egri érseki levéltárból. Magyar tudományos értekező. Pest 1862. Pfeifer Nándor bizománya, 3. 4. füzet 260—268; 334—346. lap.

zölt Énekeskönyv, mely amannál sokkal gazdagabb s az ősmagyar jellemet tisztán fentartó dallamok tekintetéből is a század legnevezetesebb művei közé tartozik.»

Az ajánlásban a könyvnyomtatók, a püspököt mint védurokat (patronus) czimezik s nagy tisztelettel hivatkoznak a püspök bőkezűségére, mely lehetővé tette a könyv megjelenését, s a mely hatalmas eszköz leend arra, hogy azokat, «kiket a római szent Hittől az éneklésbéli zengésnek édesgetése vont vala el; mintegy mézes madzaggal rájok kötven a sok tévelygést», az egyházba ismét visszavezesse, és így szent Ágostonnal együtt méltónak ítélte «az igazságnak fontosságát az éneklés szárnyaival édesebben röpitetni az elhült elmékbe», «hogy a midőn az énekezónak gyönyörködtető zengésével a hallás simogattatik, azzal az Isten igéinek haszna is beoltassék.»

Az előszó szerint a könyvet megrendelő püspök azt kívánta, hogy a legrégebb keresztény korban — úgy nálunk is — divó váltakozó énekmód fentartassék, mit a könyvnyomtatók teljesítettek is, mert ugyanez ezt mondják: «s ez végre jóvallotta Ngd is, hogy az ének verseit elől mondván egy avagy két kántor, viszont mondják a többi — is utánna: kívánván Isteni buzgóságából Ngd Sz. Ágostonnal; ut suave sonantibus vocibus, eliquetur Dei veritas in corde hominum. Lib. 9. Confess. Cap. 6. hogy az éneklő szép zengéssel az Istennek igazsága mintegy belejek olvadjon az emberekbe.»

Ezen váltakozó énekmód a róm. kath. egyházban mind e mai napig divik, különösen falukon vagy kisebb városokban körmeneteknél, templomi és magánájtatosságoknál vagy búcsújáratokban, s e tisztelet az úgynevezett «előénekesek» vagy «előimádkozók» végzik.

Az énekeskönyv beosztása.

Jelen könyvünk gazdag s változatos tartalma által különbözik az 1651-ki Cantionalétól. E különbséget a két könyvnek czíme rövid szavakban fejezi ki. Az 1651-ki könyv czíme ugyanis ezt mondja: «*kikkel (t. i. énekek és litániákkal) a kereszténynek esztendő által való templomi solennitásokban, Processiókban, és egyéb ájtatosságokban szoktak élni: most újonnan egybeszedettek*» sat. E sza-

vak utalnak a középkori kath. isteni tiszteletre,^{*)} midőn a szt. misének liturgikus részeit (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus és Agnus Dei) a székesegyházak- s egyéb nagyobb templomokban az énekkar latinul énekelte, mint ez most is minden előkelőbb templomban történik, s a nép csak egyes szünetek alatt (offertorium, graduale) vagy az énekeseket felváltva rövid magyar énekeket zengedezett, mint azt alantabb látni fogjuk; azért ezen könyvben még a misének liturgikus részei magyar nyelvű énekekben nem találhatók.

Könyvünk ellenben az előbbi messze túlszárnyalja nem csak az énekek nagy mennyisége, hanem különösen a szép miseénekek által, melyeknek megragadó dallamait az ő s gregorián ének egyes részeiből kölcsönözte. E meglepő különbséget a könyv címe ezen egyszerű szavakkal jelzi: *„...keresztyéni katolikus énekek, Istennek nagyobb dicsőségére és Magyarország lelki vigasztalására.»* E szavakban az egész kath. isteni tisztelet be van foglalva.

Szegedi Lenárt egri püspök könyve a három főünnepkör s ehhez tartozó mellékünnepok szerint tizenhét részre oszlik: ú. m. 1. *Adventi énekek* (1—42. lap). 2. *Karácsoni énekek* (43—139. l.). 3. *Új esztendőre való énekek* (139—157. l.). 4. *Vízkereszt-napjára való énekek* (157—164. l.). 5. *Vízkereszt utánra való énekek* (164—216. l.). 6. *Farsangos napokra való énekek* (216—249. l.). 7. *Nagybőjtre való énekek* (249—331. l.). 8. *Húsvétra való énekek* (331—358. l.). 9. *Úr menybemenetele avagy áldozó napján való énekek* (359—367. l.). 10. *Pünkösti énekek* (368—381. l.). 11. *Szentháromságról való énekek* (382—392. l.). 12. *Úr napjára, avagy az Oltári szentségről való énekek* (393—433. l.). 13. *Közönséges időre*

*) A középkorban divott isteni tisztelet énekkaráról az 1560. évben I. Ferdinand alatt összegyűlt országos zsinat Nagyszombatban Oláh Miklós, esztergomi érsek előtélése mellett következőkép határozott: § III. *„Præbendariorum chori, tam nostrorum, quam etiam Capituli nostri Strigonien-sis integer numerus nempe duodecim, more veteri, teneatur: ut et matutinas preces, cum aliis horis canonicis decantent, et votivas quoque Missas ac alia sacra, juxta solitum morem Ecclesie nostræ, diligenter, et ea qua debent devotione peragant et persolvant. Capitulares enim nostri Missas suas votivas, secundum fundationes peragi fideliter curent, sub poena arbitrii nostri.* Péterffy II. 121. lap. Így tehát *„regi szokás”* szerint az énekkar a káptalani, székesegyházi s más nagyobb templomokban tizenkét egyénből állott.

és vasárnapokra való énekek (434—456. l.). 14. *Boldogasszonyról való énekek* (457—495. l.). 15. *A szent angyalokról* (495—497. l.). 16. *A dicsőült szentekről* (497—536. l.). 17. *A megholtakról való énekek* (537—547. l.). 18. *Litániák* (548—560. l.).

A tizenhét rész, beleszámítva a főünnepok mise részeit (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus és Agnus) mintegy 550 éneket, hat különféle litániát s végül egy hálaadó éneket tartalmaz.

Szöveg tekintetében — ismét beleszámítva a főünnepok «Kyrie» énekeit — van 15 latin-magyar azaz vegyes¹⁾, 84 teljes latin szövegű²⁾ — az utóbbiakból 48 magyar fordításban — a többi

¹⁾ *A latin magyar azaz vegyes énekek:* 1. Adventre való «Kyrie» (1. lap). 2. Adventre való «Sanctus» (31. lap). 3. «Agnus Dei» (4. lap). 4. Angyali üdvözlésre (11. l.). 5. Alma redemptoris Mater (37. l.). 6. Új esztendőre való «Kyrie» (139. l.). 7. Vízkeresztre való «Kyrie» (164. l.). 8. Gyertyaszentelő Boldog Asszony nap utánra való antiphona (171. l.). 9. Nagyböjtre való «Kyrie» (249. l.). 10. Húsvétra való «Kyrie» (331. l.). 11. «Krisztusunk feltámadá» (349. l.). 12. Pünkösdre való «Kyrie» (368. l.). 13. Szentháromságra való «Kyrie» (381. l.). 14. Urnapra való «Kyrie» (393. l.). 15. Boldogasszonyra való «Kyrie» (457. l.).

²⁾ Latin hymnuszok. A ^(*) jegyzettek hangjegyezve vannak:

1. O stellula Maria fulgida.*
2. Ave Mater Jesu Christi.
3. Cito surgite et accurrite pastores.
Pásztorok ide siessetek nagy Urhoz.
4. Coeli attendite, cursum stellæ comescite.
Égek vigyázzatok, gyors csillagok megálljatok.
5. Dum Virgo Vagientem.^{†)}
6. Exultet et letetur, totusque jucundetur,
7. O Jesule mi sponsule.
Ah Jézusom, szép édesem,
8. Cor tibi Jesu dedico.^{‡)}
Vedd magadnak én szívemet édes Jézusom.
9. O æstuantis animæ dulces delictum.
10. Infinitæ bonitatis.
Im véghetetlen kegyelmű.
11. Adsint huc omnes angeli.^{§)}
Jertek Isten archangyal.
12. Respiciat nos divinitas.
13. Mater canit nato.
14. O Angeli cito accurrite.

mintegy 420 magyar szövegű ének. Hangjegyzett dallam van összesen 101, ezek közül latin 32, a többi azaz 69 magyar szövegű.

A latin énekek között előfordulnak a középkor legnagyobb himnuszai, melyek magyar fordításait a magyar középkori énekek között találjuk; dallamuk természetesen latin eredetű azaz régi

15. Gratulare virgo singulari privilegio.^o
Szűz-Mária ez világra nekünk szent fiát hozá.
16. O mi pulcher foscule.
17. O Puer dilectissime.^o
Szerelmes édes Jézusom.
18. O gratiose Jesule, duro cubas in stramine.^o
19. Lactare virgo Israel.
Örvendj áldott Izrael.
20. Beata immaculata virgo puerpera.^o
O boldog, kinél szebb nem volt.
21. Dies est letitie.
Nagy örömnapp ez nekünk.
22. Puellus nobis natus est.^o
23. Dulcis Jesu, dulce nomen.
24. Puer natus in Bethlehem.
Gyermek jelent Bethlehembben.
25. Jam divini succensum amoris ignem sentio.
26. Puer natus in Bethlehem unde gaudet Jerusalem.^o
Gyermek jelent Bethlehembben, örülnek Jerusalembben.
27. Puer natus in Bethlehem applaudite.^o
28. En virgo parit filium.^o
Mária szülé szent fiát.
29. Lactare puerpera (Alleluja) lacto puerperio.
30. Benevolus audi, que tibi sunt laudi.^o
Kegyelmesen halljad, kérésünk fogadgyad.
31. O nostra patrona.
Kegyelmes szószólónk, emlékezzél rólunk.
32. Eja mea anima Bethlehem eamus.
33. Puer circumciditur.
34. Jesu dulcis memoria, dans vera cordis gaudia.
Jézus édes emlékezet, mely igaz örömrre vezet.
35. Puer natus in Bethlehem hoc in anno.^o
Gyermek jelent Bethlehembben, ez időbe örülnek Jerusalembben.
36. En Trinitatis speculum.^o
37. Dicam ne quid sit orbis?^o
Esmérd világ árnyékát.
38. Est messor cognomento mors.
Kaszás itt a földön az halál.

egyházi, mely mainapság is országsherte énekelteik a kath. templomokban.

A könyv leggazdagabb részét képezik az adventi és kará-esonyi énekek, melyek a kis Jézust s annak isteni anyját a bold. szüzet dicsöitik s ezek száma a szorosan vett miseénekeken

39. Quid est, quid est aeternitas.
Szörnyü örökké valóság.
40. Cur mundus militat sub vana gloria.^o
Mit használ ez világ, ha csak elmulandó?^o
41. Quid miseri homines sumus.^o
Oh emberi gyarló nemzetség.
42. Ardent in antro flammae.^o
Ah ki sokan örök tűznek mélyében perselödnék.
43. Patris sapientia.^o
Atyának bölcsessége és bizony Istensége.
44. Salve mundi salvatore.^o
Jézus világ megváltója, üdvözlégy élet adója.
45. Amoris o incendium.
O szeretet gyuladása.
46. O fons amoris unice.
Oh szeretetnek bő kúttya.
47. Stabat Mater dolorosa.^o
Áll a keresztnél szűz anya.
48. O languens Jesu.^o
Oh Jézus, Jézus, oh édes Jézus.
49. Condolete Marie.^o
50. Stabat juxta crucem Christi, virgo Mater corde tristi.^o
51. Ergo ne pro me Jesu mori non dubitas.
52. Gloria laus et honor.^o
Dicsőség és dicséret tenéked megváltó királyunk.
53. Surrexit Christus hodie.^o
Feltámadt Krisztus ép testben.
54. Resurgente Domino.
Vigadjunk Jézus napján, ki meghala keresztfán.
55. Regina coli lactare.^o
Menynek királyné asszonya, örülj szent szűz Alleluja.
56. Ascendit Christus hodie.^o
Felnéne Christus az égbe.
57. Spiritus Sancti gratia.
A szent Léleknek áldott kegyelme.
58. Veni creator spiritus.
Jöjj el szent Lélek Istenünk, látogasd meg sérült lelkünk.

kívül 111; utánna következik a nagybőjtre szóló rész, mely 61 énekkel van képviselve; ezt megközelíti a «dicsőült szentek» fejezete, mely 45 éneket foglal magában, ennek nyomába jár az «Úr-napi vagy oltári szentség»-ről szóló rész 43 énekkel, ehhez ismét legközelebb áll a «Boldogasszony» fejezete, mely különválva az adventi és karácsonyi énekektől, 28 énekkel gazdagítja a könyvet.

Feltűnő, hogy a «Boldogasszonyról» szóló részben 4—5

59. Veni Sancte spiritus Alleluja.
Jőjj el szent Lélek Isten Alleluja.
60. Nobis Sancti Spiritus gratia sit data.
Mi nekünk adassék szent Lélek malasztja.
61. Patrem in omnipotentem.
62. O mi Deus quis es tu?
Oh Isten, ki csudás vagy.
63. Salve o salve regina.^o
Idivözlégy oh nagy királyné.
64. Salve salve o regina misericordie mater.
Idivözlégy királyné szent szűz.
65. Lauda Sion salvatorem.^o
Dicsérd Sion megváltódat.
66. Ave salutis hostia.
67. Salve decus virginum.
68. Stella Jacob Maria nascitur.
69. Ecce venit sponsa de Libano.
70. Salve virgo gloriosa, super omnes speciosa.
71. Anima consurge pia.
72. Maria in urbem vadit.
73. Que est ista gloriosa.
74. Ave o puerpera.
75. Maria mater hominis.
76. Omni die dic Maria.^o
Mondj napoként és óráként lelkem dicséreteket.
77. O Maria Virgo pia.^o
78. Sancta Messie genitrix.
79. O Sanctissima, dulcissima.^o
O szentséges dicsőséges szűz Mária.
80. Salve o regina, deipara divina.
81. Stella polaris et lux solaris.
82. Beate custos angele.
83. Vitam admirabilem.
Csudálatos szent Ignác.
84. Juvenem mirabilem, decus Polonorum.

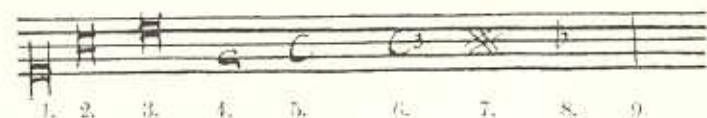
latin szövegű éneken kívül nem találkozunk azon mind szöveg, mind dallam tekintetében szép nemzeti énekekkel, melyek az 1651-ki énekeskönyvnek diszére válnak.

Hogy a XVII. század harmadik negyedében tehát 1670—1680 között, midőn történetünk lapjai szerint hazánk a legszármasabb állapotban volt; midőn a kurucz és labancz belháborúk a török hódoltság alatt annyira kipusztított magyar fajt még jobban megtizedelték; midőn az alig egy pár millió magyar népnek nagyobb része az új hitnek hódolt: ily vaskos kötet Magyarország északi részében Kassán, ezen soknyelvű városban, látott napvilágot: ennek oka Szegedi Ferencz egri püspök személyes tevékenységében keresendő, ki mint az ellenreformáció feje északi Magyarországon, a régi egyházba visszatérítendő magyar népnek lelki szükségleteiről kívánt gondoskodni.

A dallamok hangjegyzése.

Könyvünk hangjegyzése egybehasonlítva az azonkori külföldi, különösen németországi termékekkel, azokkal a versenyt kiállja. Ezen hangjegyzés sok előnyt nyújtott az énekművészettel foglalkozóknak, de sok nehézséget okozott azoknak, kik a régi dallamokat hangjegyekben le akarták írni. A négyvonalú rendszer a neuma jegyekből alakult patkószeg formájú jegyekkel eltűnt s helyébe lépett a régi nota romanából fejlett búzogatny alakú hangjegy, mely az ötvonalú rendszerben minden egyes zöngének nemcsak időmennyiségét, hanem magasságát vagy mélységét azaz emelkedését vagy esését helyesen kimutatta; de sok bajt okozott a dallamiróknak, kik az ősz gregorián ének fellengző, hogy úgy mondjam határ közé nem szorítható dallamait ütemmértékbe szedni alig voltak képesek. Ezen hangjegyzésben feltűnik a harez, melyet a régi egyházi hangnemek a modern dur és moll hangnemekkel vítottak, s a melyben az utóbbiak lettek győztesek. Még nyereségnek mondható, hogy a régi C- és F-kules mellett a sopran, alt, tenor, bassus kulesok használata közkincesé lett.

A könyvünkben előforduló hangjegyzési jeleket következő táblázatban mutatom be.

1. A sopran-kules az első vonalon levő c-zöngét jelzi; 2. alt-kules jelenti a harmadik vonalon a c-t; 3. tenor-kules jelenti a c-t a negyedik vonalon; 4. violin- vagy hegedű-kules, jelenti a második vonalon a g zöngét; 5. a mi $\frac{4}{4}$ -es vagy egész ütemünk, melyet a régiek modus imperfectusnak = tökéletlen ütemnek neveztek; 6. a mi mostani $\frac{3}{2}$ vagy $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$ -dos ütemünk, melyet a régiek modus perfectusnak neveztek (a szent háromság iránti tiszteletből ezen ütemet tartották tökéletesnek, s legnagyobb részt a régi latin hymnuszok ezen ütemben vannak jelezve); 7. a mai feloldó jegy és egyuttal a mai följobbító (♯) jegy; 8. a mai lejobbító (♭) jegy; 9. jelenti a verssor végét; 10. a mai egész hangjegy koronával (♫) a régiek azt «maxima» (nota) névvel jelezték; 11. a mai egész hangjegy (♩) vagy longa; 12. a mai féljegy (♪) vagy brevis; 13. a mai negyedjegy (♫) vagy semibrevis; 14. a mai nyolczad-jegy (♬) vagy fusa; 15. a mai tizenhatod (♭♯) vagy semifusa; 16. a mai egész szűnjel; 17. a mai felszűnjel; 18. a mai negyed-szűnjel; 19. a mai nyolczadszűnjel; 20. az őr (custos), mely a jövő sor első zöngéjét jelzi s az énekest a jövő hangra előre figyelmezteti; 21. ismétlő jel.

A kulesok közül leggyakoribb a sopran, utánna következik a tenor; több helyen — magyar népénekeknél — találjuk a violin-kulesot, míg az alt-kules alig egypárszor fordul elő. Az előjegyzés csupán egy (♭)-ból áll, mely többnyire lágy hangnemet — könyvünkben a lágy g-t — jelezi. Keresztek mint előjegyzés nem fordulnak elő; több helyen a kereszt (♯) feloldó jegy gyanánt szolgál.

Ütembeosztásról és így ütemjegyekről szó sincs; az énekek szövege igen rendetlenül van a hangjegyek alá helyezve, azért a beosztás nagy fáradtsággal jár s egész tanulmányozást igényel.

Technikai kivétel tekintetében a hangjegyzés a könyv gyöngébb oldalát képezi. A vonalrendszeri vonalak csaknem minden énekben girbe-görbén húzódnak, ez által az egyes zöngék, igen sokszor a kulesok, s többször a kereszt (♯) és (♭) előjegyzések tovacsúsznak, azaz más vonal vagy vonalközbe esnek, mi a megfejtést igen megnehezíti. E gyarlóságokat a nyomda kezdetleges állapotjának, vagy — minthogy ily könyvek nyomtatása a ritkaságok közé tartozott — a gyakorlatlanságnak lehet felróni.

Kevésbé menthetők azonban a könyv szerkesztői azon szarvas hibákért, melyeket a magyar és latin prosodia ellen a hangjegyzésben elkövettek. Sok esetben találunk egész vagy félhangjegyet rövid szótagok fölött, míg másrészt negyedhangjegyekkel jeleztetnek hosszú szótagok. Én igen lelkiismeretesen vizsgáltam át az összes hangjegyzett énekeket s mentségül legfeljebb azt hozhatom föl, hogy a hangjegyek egyes nemei p. o. az egész, fél, vagy negyed, már elfogytak, s a későbbi énekek hangjegyzéséhez azon jegyeket alkalmazták, melyek még készletben voltak.

A templomi énekek jellege.

Midőn három év előtt — 1882. év január 2-án — e helyen a turóczy jezsuita-zárdának XVII. századbéli *Cantionale et passionale hungaricum* című irodalom- s egyház-zenetörténeti szempontból egyaránt nevezetes kéziratot énekyűjteményéről értekeztem, a templomi énekek jellegét illetőleg így szóltam: «Midőn e nevezetes énekyűjteményben előforduló népénekek jellegéről akarok röviden szólni, előre becsájtom azt, hogy a népénekek jellege alatt a dallamszerkezet kül- és belalakját, magát a dallammenetet, annak a római gregorián énekhez vagy más nemzeti egyházi énekhez való viszonyát s végre az énekeknek előadási módját értem.»

Könyvünk dallamainak megítélésénél hasonló szempontból indulok ki s ezenkívül figyelmet fordítok az egyes énekeknek 1. az egyházas komoly hangulatra, 2. a szöveg s dallam belértékére, 3. a történeti becsre.

A ki e három pont szerint akarja az egyházi énekeket vizs-

gálni, annak gondosan kellett tanulmányozni az ősi gregorián éneket, mint minden egyházi és sok tekintetben nemzeti népéneknek szülőanyját; szorgos figyelemmel kellett kísérni a hazai reform. énekeskönyvek két forrását — Huszár Gál és Bornemisza énekeskönyveit; — az utóbbiban fájdalom! ninesenek hangjegyek — s végre szemügyre kell venni a Marot és Béza által készített francia zsol-tárokat, melyekhez nagyobb részt Gondimel, Palestrina tanítója készítette a négy szolamú énekeket, melyek hazánkban Szenczi Molnár Albert közvetítése folytán hozattak be a magyar reformátusok egyházába. E három szempontból ítélve minden legesekélyebb egyházi éneknek megvan a maga értéke, melyet csak tudatlan ember fitymálhat.

A népéneknek illetően vizsgálata mellett a nyelvész gyönyörrel kutatja a nemzeti nyelv fejlődését, izmosodását a kereszténység első századaiban mindenható latin mellett; észreveendő miként simult a magyar nyelv a szertartás és istenitisztelet fogalmainak meghatározásához, hogy hiven fejezze ki az egyház tanait, melyeket eddig az egyház megszentelt nyelve a latin, oly tisztán fentartott.

Az irodalomtörténettel foglalkozó bámulni fog az énekek nagy száma fölött, mely az 1651-ki kiadás óta annyira fölszaporo-dott, de mélyebben kutatva látni fogja, hogy azok nagy része tulajdonkép a s XVII. század elejéről ered.

A régi zene tanulmányozója pedig azon meggyőződésre jut, hogy a régi templomi énekek részint az ősi egyház gazdag dallamforrásából — a gregorián énekből, — részint a nép ajkán lassauként elhalt világi énekekből átalakulva keletkeztek.

A régi énekek szövege határozott, pragnans. Azok dogmatikai vagy is hittételi talajban gyökeredznek, innét szívják a hitet, a vallásos érzelmet és az igazságot. Első tekintetre meglátszik rajtuk, hogy nem a költői fantázia szülöttei, hanem hitbuzgó s ájtatos szívből származtak.

A dallamszerkezet pedig szorosan a diatonai vagyis a régi egyházi hangnemek zöngéi között mozog. Ez adja meg azon saját-ságos hangszínezetet, azon határozott jelleget, mely egyrészt a modern zenész fülében oly idegenszerűleg hangzik, de másrészt oly méltóságteljes, oly magasztos, oly komoly, áhitatra ragadó, melylyel semmiféle világi ének sem vetekedhetik.

Könyvünk szerkesztői, vagy mint az «előszó» mondja könyvnyomtatói a Jézus-társasági atyák ugyanazon módot követték, melyet a már fentebb említett XVII. századbeli magyar *Cantionale* és *passionale*ban megkezdtettek; s így a 101 hangjegyzett ének dallamszerkezeti beosztása ugyanazon szabály alá esik.

Az énekek szöveg tekintetében három főrésze oszthatók: a) teljesen latin; b) latinból fordított és c) magyar nemzeti nép-énekekre; maguk a dallamok pedig származás vagy nemzetiségi szempontból; a) ősi gregorián vagy latin; b) idegen nemzeti és c) magyar nemzeti énekekre.

a) Gregorián énekek.

A gregorián dallamokból alakult énekek könyvünk jó nagy részét képezik. Ide tartoznak a teljesen latin szövegű, s a latinból magyarra fordított énekek. Finom érzeket s nagy ügyességet tanusítottak a szerkesztők, midőn a fellengző régi jubiléciókat magyar szövegre alkalmazták, azokat ütemekbe osztva dallamformába öntötték. Ezen dallamok hatása minden éneken észlelhető. Maga a dallammenet, ama komoly, méltóságos lendület az, a mit leírni, magyarázni alig lehet, de a melyet érzünk s közönségesen «egy-házias,» «komoly» «áhitatra ragadó»-nak mondunk.

A latin szövegű s régi dallamú énekekről ezuttal nem szö-
lok.*) Ezek a világegyház tulajdona, melyet minden nemzet a kereszténység felvételével magáénak vallott, s a melyek mai nap-ság is a papi zsolosmáskönyvekben, az egyházi nagy énektárakban (graduale, offertorium; hymnarium stb.) mint az egyház szertar-tásos énekei föltalálhatók. Ismétlések kikerülése végett elhagyom mindazon énekeket, melyek az 1651-ki kiadásban meglelhetők, miután azokról más alkalommal kívánok szólni. Most csupán oly énekeket fogok bemutatni, melyek ezen könyvben jelentek meg, s a melyek általános vagy nemzeti jellegüket tekintve a XVII. század kath. istenitiszteletere magyar szempontból fényt vetnek.

*) Hnyemű énekekből huszonnégyet a papnöveldei «Dalárdák» szá-mára négyes férfi-karra átírtam. Lásd 1. «Religio» 1882. évfolyam. Mellék-let, hat Mária-ének; 2. «Religio» 1883. évfolyam december 6. Melléklet, hat karácsonyi ének; 3. «Religio» 1884. évfolyam október 16. Hat ősi egy-házi ének; 4. «Religio» 1865. évfolyam márczius 28. Hat ősi egyházi ének

Először is a régi gregorián énekek egy válfajáról tesztek említést, melyek sajátos szerkezetöknél fogva messze visszavezetnek a középkorba: értem a latin-magyar azaz vegyes szövegű énekeket, melyek a középkori német irodalomban «Mischpoesie» vagy «Mischlieder» név alatt szerepelnek.

Semmi kétség, hogy az egyházi énekek ezen neme mint maga a kereszténység teljes apparatusával, Németországból származott át hozzánk s középkori barát-költőknek kedvencz tárgya lehetett. Szerencsétlen viszonyaink miatt csak kevés enemű ének jutott el hozzánk.

Könyvünkben három ily éneket találunk, noha e három is teljesen vegyes éneknek nem mondható, miután nem soronként váltakozva következnek a latin és magyar verssor páros rimmel, hanem inkább glossák alakjában; azaz a latin imádság vagy szentírási mondat egyes szavaival kezdődik a vers, mely után a magyar sor mint «magyarázat» következik.

A tiszta vegyes éneknek egyik szép példányát bírjuk az 1651-ki könyvben, «régi karácsonyi ének» czim alatt, mely így hangzik:

In dulci jubilo, Zengjen vig ének szó,
Ur megváltónk nyugszik in praecipio.
És fénylik mint a fényes nap
Matris in gremio
Alpha est et o.

Van még a vegyes éneknek egy másik neme, mely Németországban a 14. és 15. században általánosan divott, t. i. midőn a mise alatt a papság és nép felváltva énekeltek. A papság elkezdé a latin ének első versét s a nép utána köznyelven a latinnak megfelelő másik versszakot énekelte. Innét van, hogy a régi kéziratokban nagy számmal fordulnak elő a latin s nemzeti nyelven váltakozó énekek, melyek a XVI. századbeli nyomtatott énekeskönyvekben szinte helyet foglalnak.*)

Nálunk a többi közt ilyenemű énekeket a Nádor codexben

*) Hoffmann v. Fallersleben: «Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit.» Hannover 1861, I. 370. lap.

találunk, hol egyik legrégebb hangjegyzett ének latin s magyar versszakai egymást fölvaltva következnek.*)

Könyvünk ez énekek sorát ily vegyes énekkel nyitja meg, és pedig a 12. századbeli Abälard Péter (+ 1142.) hírneves sequentiájának «Mittit ad virginem» egy váriánsával. A sequentia dallama egyike a legszebb középkori latin dallamoknak, s ez oly népszerű volt, hogy nálunk a magyar reform. énekes könyvekben is díszeskedik. A szép ének egy szólamban így hangzik.

Adventre való ének. 1. lap.

Isten angyalodat küldvén a Szent Szűzhöz
Elszéledt nyájadat térítsd szentségedhez
Irgalmazz mi nekünk.

2. Christe ejicies inferni principem;
Coelique facias Adamum mancipem:
Eleison, eleison.

Úr Krisztus elkergesd Pokol fejedelmét:
Viszont megépítsed Ádám veszedelmét
Irgalmazz mi nekünk.

*) Nádor-codex (1509.)

Ave salutis hostia
Fili Dei castequo Matris
Nam te fide apprehenso
Sinceriter pleneque credo.

3. Kyrie Spiritus alme, Paraclite
 Maria suscipit Te prono poplite
 Eleison; eleison.
 Szent Lélek úr Isten légy már vigasztaló:
 Szüzből anya léssen, veled tisztán való
 Irgalmazz minékünk.

A glossás vagy magyarázati énekek között komoly egyhá-
 zias dallama s általános elterjedtségénél fogva kiváló figyelmet
 érdemel az «angyali üdvözlés»-ről szóló ének, mely mai nap is a
 hajnali («Rorate») misének egyik legnépszerűbb éneke.

A németországi kath. énekeskönyvekben 1617-ben már elő-
 fordul *) mint régi adventi ének német és latin szöveggel. A dal-
 lam mindkét helyen ugyanaz, csupán az ütem változik nálunk t. i.
 a nyelv geniusának megfelelő $\frac{3}{4}$, míg a németeknél $\frac{3}{8}$.

Angyali üdvözlésre. 11. lap.

Andante B. M. 1885.

A - ve Ma - ri - a Is - ten - nek

Idvözleg idvösséges hostia
 Istenec tisztá aának fya stb.
 Mert tegödet lythben lathlak
 Tiztan es telyesseggel hiszlek stb.

- *) A paderborni 1617-ki énekeskönyvben így szól:
 Ave Maria gratia plena,
 So grüssen die Engel die Jungfrau Maria,
 In jhrem Gebett, und da sie sass.

(l. Karl Severin Meister: «Das katholische deutsche Kirchenlied». Zweiter
 Band. Freiburg im Breisgau 1883. 105. lap.)

Ezen ének ós eredetije a XIV. századbeli «Gressen»-i kéziratban
 található. (L. Hoffmann von Fallersleben: «Geschichte des deutschen Kir-
 chenliedes». Hannover 1861. «In dulci Jubilo» Ein Beitrag stb. 38. lap.)

any - ja, Te ben - ned vi - rág - zik

Vált - sá - gunk a - ra - nya ál - lá - sít

nyel - vem nem un - ja.

2. Gratia plena malasztal teljes;
 Minthogy tiszta méhed Istenséggel terbes,
 Hogy nekünk Patronánk lehess.

Összesen nyolcz verse van. Ugyanezen ének az 1651-ki kiadásban is előfordul, de lényeges szövegeltéréssel, azért jónak láttam ezt itt bemutatni. Mostani énekes könyveinkben az 1651-ki szöveg használtatik.

Gyönyörtől dallama s melabús motivuma miatt, mely régi magyar népdalokra emlékeztet, az előbbit felülmúlja az «Alma redemptoris mater» ének, mely sopran-kulesban egy $\flat$ előjegyzéssel (g -moll) C ütemben van jelezve s így hangzik.

Alma redemptoris mater. 37. lap.

Moderato

B. M. 1885.

Re - dem - to - ris ma - ter, oh szent - sé - ges

szűz Má - ri - a Por - ta - tu per - vi - a

meny - nyek - nek fé - nyes ka - pu - ja,

E - gek - nek esil - la - ga Lel - ke - ink

zá - lo - ga tisz - tán fo - gan - ta - tál Szűz Má - ri -

a. Táp-láld szí ve in ket
u - tál - juk meg vét - ke in - ket.

Ezen énekot bátran lehet a busongó magyar énekek közé helyezni; de mint a régi vegyes énekeknek egyik legszebb példányát ezen osztályba sorozom. Bozóky Mihály énekeskönyvében (1797. év) ezen ének teljesen magyar szöveggel eltérő dallambeosztással található. Könyvünkben a beosztás jobb, a dallam is inkább megfelel a szövegnek. A másik két vers nem vág egészen egybe a dallammal, s hogy a dallam eredeti szépségében fentartassék, a szöveget kellend kiigazítani.

Könyvünk egyik érdekes részét képezik a régi gregorián dallamú mise-énekek: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, melyeket a szerkesztők a legszebb dallamokból állítottak egybe s így a magyar népet az ősi egyház fenséges jubilációival megismertették.

Ilyet ötöt mutatak be. Legrégibb az «adventre való Gloria» mely az ünnepi mise «Gloriá»-jának motívumain alapszik.

Legszebb dallamú az «adventi» «Sanctus», igazi öröm-ének, mely jelképezi ama dicsőítő éneket, melyet az angyalok az úr színe előtt szüntelen zengedeznek.

A husvéti «Credo» az öröm s lelkesedés hangján zeng, míg a nagyböjti «Kyrie» és «Gloria» a bűnbánat érzelmeit keleti fel.

Adventre való «Sanctus». 3. lap.

Moderato

B. M. 1885.

Sa netus,
Sa an ctus
Sa netus

f *p*
Do - mi - nus Deus Sa - ba - oth

E szép dallam a magyar szöveg alatt csak a rhythmusban változik igen keveset, a mennyiben t. i. a magyar prosodiához alkalmazódik. A harmonia és beosztás megmarad, mit a következő példa bizonyít:

Szent, szent, szent az Úr - Is - ten szent, szent,

szent és ál - dott a ki tiszt - ta szűz mé - lé.

ben, Bü - nő - sük - ért most szál - lott.

Sokkal jobban simul a dallamhoz már a többi vers; p. «Zengjen a föld mindenütt, Lelkében örülvén: és születendő Krisztusnak szivében énekelvén.» Magyar kántor a következő részeket igen szépen fogja beosztani. (5. lap Post elevationen).

Rettenetes áldozat, oh szentséges Jézus,
Gyarló szívünket vond hozzád
Édessége szép Jézus.

Ugyanezen dallam szerint éneklendő még az 5-dik lapon levő szép adventi ének:

Reggeli friss harmatunk,
Oh szentséges Jézus;
Buzgón utánad kiáltunk,
Édességes szép Jézus, sat.

Adventre való «Gloria». 2. lap.

B. M. 1885.

Andante
f
Di - cső - ség menny - ben Is - ten - nek

p
Bé - kes - ség föl - dön em - ber - nek,

p
jó - a - ka - ra - tú hí - vek - nek.

2. Atya Isten, szent királyunk
Téged áldunk és imádunk
Te néked hálákat adunk
3. Ur Jézus hívek malasztja
Isten báránya s magzatja,
Bűnünk elmosó harmatja.

Husvétre való »Credo», 332. lap.

Moderato

B. M. 1885.

Hi-szünk mi egy Is - ten - ben menny s föld te - rem

tő - jé - ben. Min - den - ha - tó e - ró - ben

ki - vel va - gyunk é - let - ben Al - le - lu -

ja, Al - le - lu - ja.

2. Hiszünk Jézus Krisztusban
Üdvözítő Urunkban
Ki fia Isten nyilván
Menny s földet is uralván
Alleluja, alleluja, sat.

Ezen dallamra éneklendő a következő »Hymnus» (333. lap):

Istennek szent báránya:
Mi váltáságunk aránya;
Bocsásd meg vétkeinket,
Add békeségünket,
Fekölt Jézus, Kegyes Jézus.

Nagybőjtre való »Kyrie», 249. l.

Andante

B. M. 1885.

Ky - ri - e - e - lei - son, Ky - ri - e - e -

14 - ten, Ne nézd mi sok vét - künk.
lei - son, Ky - ri - e - e - lei - son.

A második latin versben a kántor az 1. 3. és 5. ütem első részében félhangjegyet fog venni Pl. Christe eleison sat. A magyar szöveg igen szépen simul a dallamhoz: »Irgalmazz mi nekünk, áldott fiú Isten, Lelki szent értékünk.» A harmadik versnél mind a latin (kirie eleison háromszor) mind a magyar teljesen megegyezik a dallammal: »Irgalmazz mi nekünk; Szentlélek úr Isten, add, szent legyen életünk.»

Nagybőjtre való »Gloria». 250. lap.

Moderato B. M. 1885.

p *f*

Di - eső - it - sük ma - gos - ság - ban, az Is - tent ü -
rök föl - ség - ben A kék vad - nak sze - lül - ség -

p

ben, Tart - sa Is - ten bé - kes - ség - ben.

Ezen osztályba sorozom a 18. lapon levő »adventi éneket», melynek dallama a régi egyházi ének »Infinitae bonitatis» gyönyörű dallama. A szerkesztők a régi latin dallamot változatlanul vették át a magyar szöveget helyezték alá. A vers első három sora nem egészen simul a dallamhoz, míg a többi sor helyes zenészetű rhytmust ad. A dallam, ütem beosztás nélkül, úgy a mint a könyvekben található, így szól:

Aa - ron vesz - sze - je vi - rág - zik, szüz -
nek szent mé - he csi - rá - zik, Pó - kol es - ső - től
so - ha meg nem á - zik: Ezt szent pró - fé - ták meg -
jö - ven - dől - ték, ezt az Is - ten - től o - lajt - va kér -
ték. Ezt szent A - tyá - ink szi - ve - sen ke - res - ték.

2. Ezt Gábrriel félve kezdte; 4+4.
 Szűz Máriát hogy meg nézze, 4+4
 Isten anyjának azontul nevezte:
 Térdet is hajtván, mond, Szűz üdvözlégy
 Nagy titkos dolgot most eszedbe végy,
 Mert im igen nagy méltóságra felmégy.

Verstani úgy mint dalforma tekintetében nehézkes szerkezettel bír a 33. lapon található adventi ének: «Angyalok ide siessetek Szent Szűzböz.» Maga a dallam lendülete szép; kár hogy az aláhelyezett szöveg a dallammal össze nem egyeztethető. Véleményem szerint a szerkesztők a különben szép dallamot nem akarták veszendőben hagyni s átvetté úgy a mint találták s tettek minden zöngé alá egy szótagot, nem figyelvén arra, vajjon a vers s a dallamszerkezet összeillenek-e? Könyvünk hangjegyzése szerint ezen énekből kerekded egységes egészet összeállítani igen nehéz. Az ének violín kulcsban előjegyzés nélkül $\frac{4}{4}$ ütemben osztva így szól:

Ezen beosztás a dallamnak formát ad s eredeti szépségét is fentartja. A «lejtő» és «szökő» lábak a hangjegyzésben is érvényre emelkednek s e mellett a vers két utolsó sora «Értünk Isten magzatja, magát szűz méhben szállítja» zenészetileg helyes rhytmust nyer.

b) Latinból fordított énekek.

Ezen énekek foglalják el könyvünk nagy részét, a mi nagyon természetes, miután ha valahol a világon, úgy hazánkban Szent István óta fel a jelen század első negyedéig a latin nyelv volt az egyházi, iskolai s állami életben a közvetítő hivatalos nyelv.

A latin himnuszok és egyházi énekek nem egy nemzet vagy ország, hanem a világegyház tulajdona. A középkori barát-költőtől a hitújítás korszakáig az egyházi költészet latin nyelven virágzott. A latin himnuszok a nyelv szellemével és technikájával meg egyező dallamokat nyertek. E dallamok ritkán voltak eredeti termékek, hanem ama gazdag forrásból vétettek, mely a régi egyház tulajdona.

A latin nyelv minden művelt nemzet nyelvének fejlesztésére nagy befolyást gyakorolt; ép úgy hatottak a lendületes, komoly s bevégzett formájú latin dallamok a nemzeti vagy egyházi énekekre is. Az egyház dallamai lettek az újabb egyházi énekek mintapéldányai.

Könyvünk szerkesztői itt is a legrégebbi s legszebb dallamokat szemelték ki, s azokhoz magyar szöveget készítettek vagy alkalmazták.

A szövegkészítés, a fordítás vagy alkalmazás azonban nem mindig sikerült.

A XVII. század költői örökölték az előbbi századok költőinek rossz tulajdonságát. Leírták t. i. a latin himnusz dallamát s nyom-

ban utánna közlik a magyar szöveget, melynek mind versneme, mind pedig menete szorosan a dallam beosztásával meg nem egyezett, azaz más rhytmizálást igényelt. Evvel ők nem törődtek, ennek kiegészítése az énekesek dolga vala. Ily szabadelvűen gondolkoztak és eseltek a XVII., de különösen a XVIII. század mise-zeneiről is, p. Haydn Mihály és József, Mozart Amát és utánuk a kisebb rendűek.

Ezen klasszikus zeneköltők miséiben látjuk, hogy az «Agnus Dei» harmadik refrainje «Dona nobis pacem» vagy soha vagy csak ritkán van hangjegyezve, hanem helyette egyszerűen a szavakat írták oda: «Dona ut Kyrie» azaz a «Dona nobis pacem» a «Kyrie eleyson» dallam szerint éneklendő; már pedig a «Dona nobis pacem» és «Kyrie eleyson» mind szótagmennyiség, mind méret tekintetében egymástól lényegesen különböznek. Azonban az énekesek oly gyakorlottsággal bírtak, hogy azt minden zavar és fenakadás nélkül elénekeltek.

Mai napság az énekesek ezen rögtönös «rhytmizáló» képességgel nem bírnak; de bírtak a múlt században, midőn a szép-művészetek és különösen a zene terén az egyházi zene és ének uralkodott.

Ha tehát könyvünkben a latin énekeket tekintjük s azokat a rá következő magyar szöveggel akarjuk énekelni, szükséges, hogy az eredeti dallammenet megtartása mellett a rhytmust és így gyakran az ütemet is némiképp kiigazítsuk.

Itt ismét elhagyva az 1651. kiadásban foglalt énekeket, könyvünkben négyet mutatok be, melyek dallam s szöveg tekintetében egyaránt mintapéldány gyanánt szolgálhatnak, s melyek a későbbi egyházi énekek fejlesztésére nagy befolyást gyakoroltak.

Következő énekünk egyike a legrégebb s legszebb középkori énekeknek. Szent Bernát clairveaux-i apátnak hírneves könyörgése a «megfeszített Krisztus»-hoz. Dallama mint szövege a XII. századból származik. Magyar szövege először a «Thewrewk»-kodex (1531. év) 283—297. lapjain található ezen cím alatt: «Zent bernald dokthornak ymaczaga». Nyelv és verselés ez előbbi századokra vall.

Könyvünkben a vers az ősi magyar vers mintája azaz nyolcztágú sor, vagy egyszerűen «nyolczas», melylyel költészetünk legrégebbi maradványaiban találkozunk. Ez ősi magyar vers magá-

nak a dallamnak is magyaros hangzást kölcsönös. Ezen éneket, bár az 1651. kiadásban szinte előfordul, itt a vers szebb hangzatosága miatt mutatom be.*)

Krisztus szenvedéséről való ének. 272. lap.

Moderato B. M. 1884.

Jé - zus, vi - lág meg - vál - tó - ja!

Id - vöz - légy é - let a - dó - ja.

*) Szt Bernát himnuszának dallama fölött a zenetudósok vitatkoznak. Némelyek a dallamot a XII. századból származtatják, míg mások állítása szerint az eredeti ősi dallam kihalt s fentebb közölt dallam a XVII. századból ered. A németországi könyvekben (Corner 1625. és 1631. év) teljesen más dallamon énekeltetett a német szöveg: «Gegrüst seist Tu, O Heil der Welt; a «Syrenes symphoniacae» 1678. kiadásában azonban a latin szöveg dallama a fentebb közölt dallamtól csak kis mérvben különbözik. A könyvünkben közölt dallam forma és lendület tekintetében a többieket túlszárnyalja. (L. Karl Sewerin Meister: «Das katholische deutsche Kirchenlied.» Freiburg 1862. I. B. 326. lap.)

Ke - reszt - re ment Is - ten - fi - a.

Ke - resz - ted szí - vö - met hív - ja.

Add Jé - zu - som, sze - res - se - lek,

Hogy ö - rök - ké - ve - led él - jek.

2. Mintha itt volnál úgy veszek
Söt jelenvalónak hiszlek
Mely meztelenen nézlek.
De így szívembe teszek,
Add Jézusom szeresselek,
Hogy örökké veled éljek sat.

Ezen dallam szerint éneklendő még e szép magyar böjti ének (286. lap.)

1. Drága Jézus szenvedése
Lelki gyámóles nevelése,
Restségünk erős intése
Ehez lelkiünk élése:
Könyörülj már Jézus rajtunk;
Szent szívből hozzád kiáltunk.

2. Rajtunk sokféle ellenség;
Bátoríts drága reménység;
Jézuson érttünk az inség;
Melyből árad az üdvösség.
Oh Jézus neked halálom.
Halálod által, ajánlom. sat.

A $\frac{3}{4}$ ütem s a félhangjegyek használata senkit se hozzon zavarba. Ezen beosztás a dallamnak szélesb alapot ad s jobban megfelel a dallam méltóságának.

A következő éneken egyik legszebb egyházi dallamot ismerjük fel. Az Úr szenvedését festi; dallama a régi egyház fenséges dallamának, az úgynevezett «Lamentatio» vagy «siralomnak» testvére. Hat zöngé terjedelmű dallama a mily bánatos s egyszerű ép oly megragadó.

A Krisztus kínszenvedéséről való ének. 299. lap.

Andante religioso

B. M. 1885.

Oh Jé - zus, Jé-zus! Oh é - des

Jé - zus! Oh Is - ten - nek szent fi -

Tü - rés pél - dá - ja

szent - ség for - má - ja. Oh lel - künk

drá - ga di - ja.

3. Oh Jézus, Jézus oh édes Jézus
Oh hitek dicsősége
Ártatlan tiértél
S minket megnyertél
Oh szívünk édessége.

2. Oh Jézus, Jézus, oh édes Jézus!
Egek gyönyörűsége,
Mint meghervadtál
Jaj meg is haltál
Oh lelkek üdvössége.

A nagycsütörtöki miseének a régi «Pange lingua» hymnus motívumán alapszik; teljesen megfelel azon szertartásnak, midőn a kath. egyházban a nagypénteki gyász miatt az oltári szentséget a főoltártól elviszik. Eredetileg $\frac{3}{2}$ ütemben van jelezve, de a nyolczas magyar vers szerint a dallam $\frac{4}{4}$ vagy $\frac{4}{2}$ ütem szerint is jól beosztható.

Nagycsütörtöki misére. 326. lap.

Moderato B. M. 1885.

Ez szín a - latt az ki - vánt jó.

Va-gyon, ki csak e - gye - dül jó.

Menny-ben föl - dőn va - la - mi jó.

Az csak et - től a - da - tott jó.

2. Itt Jézusunk fehér színben,
Mint a melegség napfényében
És mint a tűz meleg szénben
S mint nagy erő mágnes kőben.

3. A ki az Ég szélességét
Teremté s föld ékességét,
Itt rejtette bölcsességét,
Mutatta kegyelmességét.

A húsvétra való ének szinte $\frac{3}{4}$ ütemben van jelezve, de a magyar vers mérete igen jól megtűri a $\frac{1}{2}$ méretet.

Husvétra való ének. 354. lap.

Allegretto B. M. 1885.

Krisz - tus vi - rá - gunk, szép ter - mű.

á - gunk Al - le - lu - ját é - ne - kel - jünk,

Min - den bűnt lel - künk - be öl - jünk.

2. Ki fekvék sirban, felkele vigan,
Alleluját énekeljünk
Minden bűnt lelkünkben ölytünk.
3. Felkele fénytünk
Christus reményünk
Alleluját énekeljünk. sat.

Idegen nemzeti énekek.

Oly népénekeket, melyek szöveg vagy dallam tekintetében valamely határozott idegen nemzeti jelleget hordának magukon, könyvünkben alig találunk. Ezen énekek is legnagyobb részt latin fordítások, melyek százados gyakorlat folytán az illető nemzet nyelvéhez simulva, kisebb-nagyobb változásokon mentek át.

Ezek közül kiválnak a zsoltárenekek, melyek Beza és Marot

eredetije után Molnár Albert fordításában kerültek a magyar reformátusok énekeskönyveibe. Ezekben sem akadunk határozott francia típusra, minthogy azonban azokat a protestánsok használják, azért a kath. énekeskönyvre nézve idegenek.

A zsoltárok mintegy 8—10, a »közönséges időre és vasárnapok«-ra való részben fordulnak elő. A szöveg több helyütt eltér a Molnár-féle fordítástól, a dallamok sem a francia zsoltárdallamokból vétettek.

Az idegen énekek közül hármat mutatok be; mind a három az adventi és karácsonyi időre szól.

Gyermeki öröm, vidorság zeng a következő adventi éneken, mely eredetileg német ének s a németországi Corner-féle (1625. és 1631. év) énekeskönyvben »Ein neues Adventlied S. Gabriels Grus genannt« cím alatt fordul elő,*) természetesen német szöveggel és $\frac{3}{4}$ ütemben.

A szerkesztők szép magyar verset tettek alá, mely a magyaros $\frac{4}{2}$ ütemet igen jól megtűri. A magyar szöveg hazafias, s a bold. szüzet mint Magyarország szöszölőjét dicsőíti.

Adventi ének. (41. lap.)

Allegretto pastorale B. M. 1835.

Oh é - kes szép vi - rág é - des Jé - zu»,

*) »Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen.«
Karl Sewerin Meister. Freiburg im Breisgau, 1862. I. köt. 163. lap.

Menny-be-li szent csil-lag, ál-dott Jé - zus.

An - gya-lok-nak ki - rály - né - ja Ma-gya-rok-nak

szó - szó - ló - ja, Ál - dott Jé - zus.

2. vers: Irgalmasságod nagy, édes Jézus:
Malasztal teljes vagy áldott Szűz.
Gábritől üdvözlettel
Szentlélektől terhes lettél,
Áldott szent Szűz.

5. vers: Te menyország uttja, édes Jézus,
Paradicsom kútja, áldott szent Szűz.
Beléd szorult a nagy bővség,
Ennek örül a szegénység,
Áldott szent Szűz.

6. vers: Bűnösök istáppja, édes Jézus:
Magyarok szép napja, áldott szent Szűz.
Országunkban fényeskedjél,
Mert fényesebb vagy drága kőnél, áldott szent Szűz.

Szakasztott mása az előbbinek a következő kettő, mely latin fordítás. Gyermeki ártatlanság s az Üdvözítő fölötti öröm nyilatkozik bennük. A karácsonyi éneknek latin szövege így kezdődik: «Adsint hue omnes angeli»; a dallam, melyet egy > előjegyzéssel sopran-kulesban jegyezve változatlanul vettem át így hangzik:

Karácsonyi ének. 73. lap.

Alléretto pastorale

B. M. 1885.

Jer - tek Is - ten ark - an - gya - li szent kis - de -

űcs-ke szöl - lit. Zeng - je - tek e - gek an - gya -

li, Kis n - ra - tok-nak jól itt.

2. vers: Urak és minden nemzetek
Jertek istállóeskában;
A mely gyöngyöt vesztettetek
Itt van kis jászloeskában.

A vízkereszt napi processióra való ének a latin szövegű «Laetare puerpera laeto puerperio» ének főmotívumán nyugszik. Élénk menete alkalmassá teszi körmeneti használatra. A dallam egy $\flat$ előjegyzéssel violinkulesban van jegyezve:

Vízkereszt napra való ének. 168. lap.

Allegretto

B. M. 1885.

Oh Is - ten-nek szent any-ja szent-sé - ges szűz.

Má - ri - a Meny-nyek - nek ki - rály - né - ja

Crescendo

Üd - vöz - légy szűz Má - ri - a!

2. vers: Esedezél érettünk
Szentséges Szűz Mária;
Légy mindenkor mellettünk;
Idvözlégy szűz Mária.

3. vers: Mutasd magad anyánknak
Szentséges szűz Mária;
Ajálván szent fiadnak;
Idvözlégy szűz Mária.

Ezen énekek közül magasan kiemelkedik a 287. lapon levő böjti ének, mely ekkép kezdődik: «Jézusnak drága kinjában, legyen mi reménységünk». A zenében járatlan ember ezt magyar népelemeknek mondaná, holott ez a franczia 42. zsoltár dallama, mely minden ref. énekeskönyvben s a katolikusoknál mint 41. zsoltár ily alakban fordul elő: «Mint a szép hives patakra a szarvas

kivánczik*. Szép magyar verse megérdemli, hogy két szakaszt közöljek.

1. Jézusnak drága kinjában
Legyen mi reménységünk
Hogy ez bőjtnek szent útyában
Lehessen segítségünk.
Békent Jézus vérében,
Forogjon mi elménkben;
Hogy minket ne ejtsen törben,
Kisértet, gyarló testünkben.
2. Oh én drága Ildvözitóm,
Hogy ennyit szenvedsz értem;
Szívemet azzal inditom.
Ha eddig nem szenvedtem:
Kinaidat vizsgálom,
Lelkemet úgy tápiálom;
Jézust hogy vérben találok,
Keresztre magam ajánlom.

Ezen csoporthoz tartozik még két litánia alakú váltakozó ének, melynek első részét a kántor énekelte, melyre a nép refrain gyanánt válaszolt:

Adventi ének. 24. lap.

Andante B. M. 1885.

Id - vöz - légy, meny - nye - i bá - nya, Di - cső Is -

ten - nek szent An - ja! Szűz Má - ri - a

Id - vöz - sé - günk fé - nyes haj - na - la.

Malasztal épen teljes vagy,
Istennél tisztesség nagy
Szűz Mária üdvőségünk,
Csendes hajnala.

Méhednek áldott gyümölcse,
Lelkünket malasztal töltse
Szűz Mária szüzességnek
Fehér hajnala, sat.

Adventi ének. 25. lap.

Andante B. M. 1885.

Id - vöz - légy szent - sé - ges Má - ri - a,

Ve-le-d va-gyon az Is-teu kar-ja. I-má-dgy

Asz-szo-nyunk szent fi-nál ér-tünk.

Malaszttal egészen tellyes vagy,
Igy Istennél tisztességed nagy.

Veled vagyon nagy úr Isten,
Ránk is nézse most kegyesen, sat.

Imá-dgy Aszonyunk,

Szent fiadnál értünk,

Mindkét ének második részében magyaros lendület észlelhető.

Az idegen énekek közül szép lendületes dallama által kiemelkedik a 76. lapon levő karácsonyi ének: «Nagy Istennek szent angyala, magas menyből alászáll», melynek eredete felől sok ideig kemény harc folyt, mert ezt sokan Luther Mártonnak tulajdonították. A németországi protestáns tudósok hosszas és fáradságos kutatás után teljes határozottsággal kimutatták, hogy Luther-

nek mint énekszerzőnek csak három ének tulajdonítható, a melyek között a fentebbi elő nem fordul.¹⁾

Ezen ének is latin, eredeti szövege a Leisentrit 1567-ki énekes könyvében található s így szól: «Illustris alto nuntio, apparuit pastoribus; Quos mox ovanter talibus, affatur ille vocibus»: a melynek szép magyar fordítása így következik: «Nagy Istennek szent angyala, Magas menyből alá szálla, És pásztorok mellé állá, Nagy vigan nekik szolla». A magyar ref. énekes könyvekben a dallam (alt-kulcsban) az első részben váriál, a második rész meg egyezik; a szöveg a ref. könyvekben a második verssel kezdődik: «Mennyből jövök most hozzátok, és ime nagy jó hírt mondok, nagy örömet majd hirdetek, melyen örvend ti szívetek».²⁾

Könyvünk hangjegyzése szerint ezen lelkesítő szép ének így hangzik:

Karácsonyi ének. 76. lap.

Lelkesedve.

B. M. 1885.

Nagy Is-ten-nek szent an-gya-la ma-gas mennyből

¹⁾ Karl Sewerin Meister: «Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen. Erster Band. Freiburg im Breisgau 1862. I. 16—65. II. Oknyomozó történeti érvek szerint e három ének származik Luther Mártontól:

1. Jesaja dem Propheten das geschah.
2. Wir glauben alle an einen Gott.
3. Eine feste Burg ist unser Gott.

²⁾ «A szent Dávid prófétának ékes Rhythmusu soltárával és a soltárokból szorzott dicséretekkel és egyéb istenes énekekkel és hymnusokkal tellyes könyv» stb. Löschén, Brewer Sámuel 1691. év. 308. lap. A kolosvári ref. énekeskönyvben (1777. év. 112. lap) ezen ének hangjegyzése ily szöveggel fordul elő: «Az Istennek szent angyala, mennyégből hogy alászállá, És a pásztorokhoz juta, Nekik ekképen szolla.»

a - lá - szál - la És pász - to - rok mel - lé ál -
la. nagy vi - gan no - ki - ek szó - la.

Menyből jövök most hozzátok,
Távozzék messze már átok;
Nagy örömet most hirdetek,
Mely üdvösséget hoz nektek.

Ez mai nap kis gyermecke,
Szüztől született szépoeske;
Szíveteknek ódeseeske,
Nagy jókkal telyes edényke. sat.

Magyar népénekek.

A régi egyházi hangnemek eltüntével lassankint elveszté az egyházi ének ama komoly jellegét, mely magán hordta a régi kor történeti emlékéét. A többszólamú zene és ének, a chromatika, a régi hangsoroknak a modern hangnemekbe való beolvadása teljesen megváltoztatta a XVII. századbeli népénekeket. A szoros ütemmért, a kereszt (♯) és (♭) előjegyzések gyakori használata, a han-

gulat, a kifejezés eszközei lettek ugyan, de hiányzik belőlük a szellem, a lélek. A dallamilag ekként megújított egyházi ének lett alapja a népéneknek és viszont. Így barátkozott és ölelkezett az egyházi és világi ének és cseréltek szöveget.

Ezt bizonyítják a könyvünkben látható magyar népének is, melyek oly közkedveltségűek lehettek, hogy szöveget cserélve beléptek a szentelybe.

A nép dalait most ép úgy mint századokkal előbb, az egyházi ének mintái szerint készíté, csak hogy hiányzott belőlük a fenség, a komoly hangulat, mely az előbbi századok világi énekeinek egyik fő sajátága volt.

Könyvünkben, beleszámítva ama «régi énekeket», melyek az 1651-k-i kiadásban megvannak, mintegy húsz hangjegyzett magyar jellegű népéneket találtam, melyek közül olyanokat, melyek csupán ezen könyvben találhatók, tizenegyet mutatok be.

Jóllehet, a bemutatandó népénekben a búsongó, lelkesedő, pajzán, majd ismét fájdalmas hangulat, az öröm és lemondás érzelmei, mint a magyar ének sajátágai vonulnak keresztül, mégis magát a dallamszerkezetet, a rhythmust és abban visszatükröződő hangulatot illetőleg azokat két csoportra osztom.

Az első csoportba hat éneket sorozok. Ezek alaphangja komoly, dallamszerkezete vagyis rhythmusa még nem emelkedett ki egészen a régi egyházi hangnemek hangsorából. Egyszerű világi — előttem ismeretlen szövegű — énekek lehettek, melyek alá a szerkesztők egyházas szöveget tettek. Mint már fentebb említém, a könyv szerkesztői a hangjegyzésben nem igen voltak erősek és az akkori technikailag fejletlen hangjegyzés is okozta, hogy azt, a mit leírni akartak, kellőkép előállítani nem tudták.

Régi dolog az, hogy a magyar éneket hangjegyekkel leírni igen nehéz feladat; mert a magyar népéneknek sok, finom sajátágait, a dallam és szöveg összetartozandóságának feltüntetését csak a magyar szív képes bemutatni; idegen ember, legyen bár az a legnagyobb művész, a magyar ének rhythmikus titkaiba behatolni alig képes.

Ily szempontból kell tehát megítélni ezen énekeket, melyeket — ragaszkodva a könyv hangjegyzéséhez — történeti hűséggel akarok bemutatni.

Szép búsongó dallamot tüntet fel a következő karácsonyi

ének, mely sopran-kulesban egy $\flat$ előjegyzéssel van eredeti alakjában írva:

Karácsonyi ének. 61. lap.

Moderato

B. M. 1885.

Oh Jé - zus! Szü - zen szü - le - tett

szép ró - zsa - szal Kit lel - kem,

já - szoly - ban hely - bez - tet - ve ta - lál

Oh Jé - zu - som, szent je - gye - sem, lőgy ve - lem

én szí - vem - ben drá - ga l ed - ve - sem.

Ez egyike azon szép dallamoknak, melyet a könyv szerzők meg akartak menteni s ide helyezték, nem törődve azzal, hogy a többi hét vers a dallammal sehogy sem egyeztethető össze. Hogy a dallam eredeti szépségét fentartsa, a most nyert rhythmikus beosztás folytán a versek átdolgozása okvetlen megkivántatik.

Kifejlett alakú szép népdallal találkozunk a következő karácsonyi énekben, mely C-ütemben, sopran-kules és egy $\flat$ előjegyzéssel van írva, a mely teljes eredetiségében így hangzik:

Karácsonyi ének. 89. lap.

Allegretto pastorale

B. M. 1885.

mf Szűz A - nyá - tól szű - le - tik, *p* é - des Jé -

f zus! Jász - locs - ká - ha fek - te - tik *p* drá - ga Jé -

f zus. Hogy ha - va - gyon lel - ke - tek szem - lél - jé -

p tek Az já - szolt néz - zé - tek,

Megtetesült Istentek, édes Jézus,
Kis testben előttetek, drága Jézus:
Meggóttetik értetek,
Ah rest népek
Most lehettek éppék.

A többi 5 vers szinte egészen a dallamhoz simul. Itt dallam és szöveg összhangzásban vannak.

Szép magyar hallgató nótának mintáját mutatja a következő adventi ének. A 16 ütemes ének két főperiodusa lágy g-be megy át, a közbevetett periodus vagyis «refrain» (édes Jézus) lágy d-be vezet, melyek a végén kemény d-ben végződnek. Szövege a két magyar ősi versnem, a 12 tagú sándori vers és nyolcz tagú vagy «nyolczas» vers, középen a főmetszettel. A két versnemből összeállított szöveg régi költészetünk egyik gyöngye. Dallama szép magyar.

Adventi ének. (20. lap.)

Andante

B. M. 1885.

p Ked - ve - sen te - kints ránk, tes - sék lei - ki

mun - kánk! É - des Jé - zus!

Ál - dott Jé - zus! I - me ké - sen

vá - runk, te - ér - tel vir - rasz - tunk,

É - des Jé - zus! Ál - dott Jé - zus.

Szólj te is mellettünk, könyörögj érettünk
Édes anyánk, lelki dajkánk:
Veled Jézust áldunk, menyből áldást várunk,
Édes anyánk, lelki dajkánk.

Alázatos szívvel, imo áldunk reggel,
Édes Jézus, áldott Jézus.
Áldgy meg békességgel s örök üdvösséggel
Édes Jézus, áldott Jézus! sat

Ezen szép dallam szerint éneklendő még a következő ének. (111. l.)

Született váltáságunk, Krisztus szép virágunk;
Oh kegyesség, szent kisedség,
Lelkünknek reménye, szívünk igaz fénye
Lelki szépség, gyönyörűség.

Eljött árvák apja, gyarlóság istáppja
Oh kegyesség, szent kisedség
Halálnak rontója, bűnök ostromlója:
Lelki szépség, gyönyörűség. sat.

A magyar középkorból hozzánk szóló «mysteriumnak», «egyházi színjátéknak» részletét ismerjük fel a következő énekekben, melynek dallama és szövege tiszta magyar s a címnek «boldog asszony siralma» egészen megfelel. Dallamát és szövegét változtatlanul hagytam, csupán a $\frac{3}{2}$ ütemet változtattam $\frac{3}{4}$ -re, mely az aláhelyezett szövegnek eredeti üteme.

Boldogasszony siralma. Dallama 230. lap. Szövege 303. lap.

Moderato, fájdalmasan

B. M. 1886.

Fi-am Jé-zus Id-vő-zi-töm, Vé-rem, ta-gom,
se-gí-töm, Jaj! bűn-te-len mit szen-ved-tél,
te-nu-to-szi-von-ben meg-sér-tel-tél.

E szép ősi dallam szerint éneklendő az «Örökkévalóságról» való ének;
(290. lap.)

Gyakorta mondgyuk örökké
S még örökön örökké;
De mit tész az örökké,
Vallyon sokan tudgyák é?

Vagy a «világi hívségről» szóló latin hymnusnak: «Quid est, quid est aeternitas» szép magyar fordítása. 230. lap:

Szörnyű örökkévalóság,
Méltán forgasz elmémben,
Ah emberi halandóság,
Sokra tanítsz éltében. 233. lap.

Igen szépen illik ezen dallamra a következő «Nagy böjti ének»:

Oh Szentséges keresztfája,
Jézus drága málhája,
Rajtad függ élet adója
Lelkünk orvoslója, (294. lap)

Ezen éneknek megvan a maga külön szép dallama, mely az első vershez jól illik, míg a 2. 3. 4. 5. 6. 7. versek második és harmadik sorában a dallam eredetiségének megtartása végett változtatást kellene tenni, azért ezen szép magyar dallamot a következő «nagy böjti» énekkel közlöm:

Nyolcezas magyar vers s régi magyar dallam hangzik fel a következő böjti énekben, mely dallamát tekintve gyöngye a magyar egyházi énekeknek. A vers ütemképe 4, 3¹/₂, rimképe ab, ab.

Hogy az Christust kövessük. 302. lap.

Andante

B. M. 1886.

Az ki Jé-zus sza-vát hall-ja, nyom-do-kát is

kő - ves - se Ki ma - gát hi - vé - nek vall - ja

I - gá - ját el ne ves - se.

Ember szent keresztfájával
Mennyországba siessen:
Együtt az eget urával,
Hogy örökké élhessen. sat.

Bánatos hang vonul keresztül a következő énekben, melynek ütemképe 4. $3\frac{3}{4}$; ritmiképe pedig az aa bb.

A haláltól való rettegés. 245. lap.

Moderato

B. M. 1886.

Jaj én szo - gény, gyar - ló fé - reg

Ben - nem ha - lá - los mé - reg

vi - gasz - ta - lá - si nin - cse - nek

fé - lel - mes é - le - tem nek.

Mindazáltal én Krisztusom,
Véredhez vagyom jussom:
Mert nekem lettél orvosom,
Hallgasd meg drága sorsom.
Ne hadgy oh Jézus féltemben
Utolsó szükségemben:
Bizom te nagy kegyelmedben,
Drága szenvedésedben.
Jusson Jézus most eszedben.
Hogy ék is szent nevedben'
Vesszőeske nőttem kertedben.
Ne jussak gonosz kézben. sat.

A második csoportba tartoznak a lelkesítő, cidor hangulatú énekek, melyek a kis Jézus születése fölötti örömet szép magyar rhythmusban festik, mint azt a következő adventi énekekben látjuk:

Adventi ének. 35. lap.

Allegretto pastorale

B. M. 1886.

Szép reg - ge - li di - csé - ret - tel Úr Jé - zust

Kissé dténkebben
meg - e - lőz - nünk kell. Kül - di az Úr - is - ten

Gáb - ri - el an - gya - lát szent szűz - nek je - lent - vén

ül - vős - sé - günk dol - gát Át - dott Jé -

zús, É - des Jé - zus.

Szép reggeli dicsőrettel,
 Úr Jézust megelőznünk kell.
 Mert a természetnek útját megelőzte
 Pokolnak hatalmát az Isten meggyőzte.
 Áldj meg Jézus: Édes Jézus.

Szép reggeli dicsőrettel
 Úr Jézust megelőznünk kell.
 Menj szűzhöz Gá브리el, köszöntsd üdvözlettel,
 Mondgy: Úr vagyon veled Szentlélek körüléd.
 Áldj meg Jézus, édes Jézus, sat.

Gyermeki ártatlan öröm hangzik fel a következő énekben,
 mely kemény *f* hangnemben, sopran kulcsesal jegyezve ekkép
 hangzik:

Adventi ének. 32. lap.

Allegretto pastorale

B. M. 1885.

Ili - vőz - légy - szűz Má - ri - a, Krisz - tus - nak szent Any - ja.
 Lel - künk ői - tal - ma - zó - ja, ma - gya - rok asz - szo - nya.

szű - zes - ség vi - rág - ja szent szűz ö - rö - münk nap -

ja Or - szá - gunk szent is - táp - ja.

Áronnak zöld veszeje;
 Szüzesség mezeje;
 Menyországi termett ág.
 Mária szép virág.
 Manna szent szekrénye,
 Lelli kenyér erénye,
 Mária szívünk fénye. sat.

Kis, könnyed szerkezetű népdalt ismerünk fel a »gyertya-
 szentelő boldogasszony napra» való énekben, melynek igazi zama-
 tos magyar dallama s a hozzá simuló szövege méltán figyelmet
 érdemel.

Gyertyaszentelő boldogasszony napra. 167. lap.

Allegretto

B. M. 1885.

p *f*

E - gek - nek fé - nyes vil - lám - ja bol - dog szűz

f

Má - ri - a Szi - vünk - nek fé nyes a - ra.

p *f*

nya Krisz - tus A - nya Kö nyö - rögj

p *f*

ér - tünk szűz Má - ri a.

Hogy Jézust templomba vitted,
Boldog szűz Mária
Simeon ölébe tötted
Christus anyja
Könyörögj értünk
Szűz Mária.

Kezedben világot hoztál,
Boldog szűz Mária:
Kivel megvilágosítottál:
Krisztus anyja
Könyörögj értünk
Szűz Mária. sat.

A XVII. század egyik legszebb magyar énekét mutatom be a következő adventi énekben. A kitörő öröm s nemzeti lelkesedés nem nyilatkozik szebben, mint ezen énekben, mely violin-kulesban egy $\flat$ előjegyzéssel $\frac{3}{4}$ ütemben van írva:

Adventi ének. 21. lap.

Lelkesedve

B. M. 1885.

f *p*

Az i - dő el - jött az i - ge
Is - ten - nek a - nya, szi - vünk a -

be - tölt Id - vöz - légy bol - dog szűz Má - ri -
ra - nya Ma - gya - rok szent - sé - ges asz - szo -

na. Vi - gasz - tald meg nem - ze - tün - ket

fog - lald hoz - zád mi szí - vün - ket

l e - n u - t o.

Vedd ked - ve - sen ez di - csé - re tün - ket!

Kit angyal mondott
Fiadat várod
Idvözlégy boldog szűz Mária
Menyei asztal
Telyes malasztal
Magyarok régi szent asszonya
Engeszteld édes Urunkat,
Kérjed érted Jézusunkat
Hogy vigasztalja meg országunkat, sat.

Ezen gyönyörű dallam szerint éneklendő a következő »Karácsonyi ének» (60. lap).

Szép violácska kedves rozsácska
Szerelmes kisded szép Jézuska:
Ki most születél, emberré lőttél
Örömet nekünk készítettél:
Vigasztald meg nemzetünket
Foglald hozzád mi szívünket
Kedvesen vedd ez díszétünket.

Szívemet vond el, bűnöm töröld el,
Oh drága kisded szép Jézusom;
Igen kedvellek, szívből szeretlek
Szűztől virágoztál én Krisztusom.
Kedved szerint lelkem forgasd;
A bűnt velem megutáltasd
Te is szent szűz kegyes orozád mutasd, sat.

Az utolsó éneken egy a zene szabályai szerint teljesen kifejlett népdalt ismerünk meg, mely élénk s lendületes menetével bármely mai népdallal kiállja a versenyt. A violin-kulesban előjegyzés nélküli kemény *f* hangnemű dallamot minden változtatás nélkül mutatom be; 16 üteme, elő- és utóperiodusa, azok középrészei, szóval az egész helyes beosztás oly XVII. századbeli népdalt állít élénk, melyet minden magyar ember a legnagyobb örömmel fogad.

Adventi ének. 30. lap.

Allegretto B. M. 1885.

p

Jer mi di - csér - jük Jé - zus-nak szent A - nyát

f *p*

Mint menny-or - szá - gi a - rany lá - nyát

mf *mf*

Szent há - rom - ság - nak ked - ves tem - plo - mát

p

Szent Lé - lek - nek el - jegy - zett mát - ká - ját.

p

Oh szüzességnek szép eleven képe
Sok közül kiválasztott szépe.
Veled nem ér az nap fényessége
Mert hozzád jár egok követsége.

Szállást keresnek menyei királynak,
De sehoh olyat nem találhatnak,
Mint Názáretben, hol tisztaságnak
Szépvirágj inkább illatoznak. sat.

Ezek azon énekek, melyek emléket könyvünk fentartotta, a melyek külalakjukat és beltartalmukat tekintve a XVII. század legszebb szellemi alkotásai közé sorozhatnák.

Toldy Ferencz könyvünket méltán állítá a XVII. század legelső irodalmi termékei közé. Ősi, a reformáció előtti¹⁾ magyar népének ugyan nincs benne, de vannak latin s latinból fordított énekek, melyek a reformáció előtti időkben az isteni tiszteletben használtattak. Ezen énekek százados gyakorlat folytán anynyira meghonosodtak, hogy ősi magyar énekek gyanánt elfogadhatók.²⁾

- 1) 1. «Angyaloknak nagyságos Asszonya» Peer-Codex 1508.
2. «O kegyes szüz Mária»
3. «Diesőseges szüz Máriia»
4. «Idyezlég kegyelmes szent László király»

a két utóbbinak latin eredetije van. — Ide sorozhatók az 1651-ki Énekeskönyvben található «adventi», «karácsonyi» és «boldogságos szüzről» szóló énekek, melyek «Mas regi enek» czím alatt fordulnak elő.

²⁾ Ide tartoznak a breviariumból többféle változás s javításban vétettek át a 1651-ki énekeskönyvbe s így a mi könyvünkbe is: pl. Patris Sapientia

De nemcsak a dallamok, hanem a gördülékeny magyar versek is emelik e könyvnek történeti becsét. A Szent Istvántól hagyományozott áhitat, a bold. Szűz iránti fiui tisztelet az, mely különösen magyar szempontból oly kiváló figyelmet érdemel.

A régi egyházba visszatért magyar nép lelkesedve vette ajkaira azon magasztos énekeket, melyek a bold. Szűz tiszteletét régi fényébe visszaállították. Felemlítem még a specialis magyar hazafias érzelmet, mely az adventi s karácsonyi énekekben nyilatkozik.

A »boldogasszonyról« szülő fejezetben pedig lépten-nyomon találkozunk azon énekekkel, melyek a magyar népet mindenha a bold. Szűzhez vonzották.

Ennek bebizonyítására idézek egy pár verset. A bold. Szűz születése fölötti öröm nyilatkozik e magyar nyolczas versben (459. lap):

Születik nagy vigasságra
Isten anyja e világra
Kit Isten nagy méltóságra
Minden felett aszonyságra,
Feleml drága boldogságra.

Ugyanerről szól egy másik ének (460. lap):

Szívek édessége, szűz Mária
Fehér lilium szólnak bimbója
Melyből jó föld virágja
Az édes Jézus, Istennek fia.

Szűz Mária menybemenetelét dicsőíti a következő ének (467. lap):

Isten udvarának, Szentek városának
Üdvözlégy esillagja,
Egek fényessége, fénylő diésősége
Szent Szűz frigynek lúdája
Az édes Jézusnak angyalok urának
Már ültél jobbára
Hogy lennél kincsének,
Minden kegyelmének,
Osztogató sáfára.

»Atyának bölcsessége« (271. lap), *Salve mundi salutare* »Jézus világ Megváltója« (275. lap), *Jam lucis orto sidere* »A nap feljövén immáron« (202. l.), *Ave Maris stella* »Üdvözlégy tenger esillagja« (490. l.), *Veni Creator Spiritus* »Jöjj el szent Lélek Istenünk« (371. l.), *Veni Sancte spiritus* »Jöjj el szent Lélek Isten« (373. l.) stb. Ezek s ezekhez hasonló középkori latin-magyar énekok a »Régi magyar költők tára« I. és a többi kötetekben találhatók.

Ugyanily méretű magyar versekkel találkozunk az »Úrnapi vagy oltári szentségről« szóló részben (401. lap):

Álgyad lelkem Jézus nevét,
Ki kedvünkért ontá vérért;
Itt éppen adgyja szent Testét:
Közli velünk üdvösségét.
Ídvöz légy lelkünk szent bére
Jézus igaz teste, vére, sat.

Szépen esengnek a rímek a következő énekekben, mely a fentebb bemutatott »Szt. Bernát könyörgése« dallama szerint éneklendő (400. lap):

Áldott Jézus kenyér szinben,
Kivánczik tiszta szivben,
Ha lelkünk vagyon sok bűnben,
Megmosódik szent vérében:
Oh Jézusnak teste, vére,
Légy lelkünknek drága bére, sat.

Hasonló ehhez a 407. oldalon levő ének, melynek háromféle »nótája« is van:

1. Jézus nézz ránk ez Szentségből,
Hozzád kiáltunk mélységből;
Kérünk ments ki sok inségből,
Itt imádunk igaz hitből.
2. Ne menj velünk itéletbe,
Hanem tégy részt kegyelmedbe;
Hogy ne essünk kísértetbe,
Fogadgy be drága kedvedbe, sat.

Hazafias érzelem nyilatkozik számos énekekben, p. (472. l.):

Szűz Mária, Krisztus anyja
Magyarország magas tornya
Atya Isten kincsértója
Magyarország szószólója.
Tisztaság fehér úttya
Irgalmasságnak kútya
Te imádságidnak fontja (súlya)
Isten irgalmát ránk ontja.

Ugyanarról a 473. lapon:

Mária, magyarok királyné asszonya,
Üdvözlégy Krisztusnak szép választott anyja
Szívünk lángja, ogek hangja Mária!
Kegyelemnek megnyitó kapuja.

Ugyanarról a 475. lapon:

Idvözlégy frigynek ládája
Szent szüz, lelkünknek mamája,
Benned épült Krisztus nyája
Magyarok fényes fáklyája. sat.

és még egész sora a szép Mária-énekeknek, melyek helyet foglalhatnának az irodalomtörténeti kézikönyvekben.

Felemlitem még a halotti énekeket, melyekben a mulandóság, a világtól való fájdalmas elválás, az Isten akaratjában való megnyugvás csendül meg, p. az 537. lapon:

Mindnyájan, kik ide gyűltünk
A koporsót szemléljük
Majd nekünk is így jár éltünk
Ezt állónak ne véljük.
Világ java meddig használ
Világosan itt látjuk,
Itt mutatja nyilván halál
Kincsünk meddig biztatjuk.

Mily kedves hang cseng az «ifju halálára» szóló énekben (540. lap):

Ah kegyetlen mérges halál
Miért megsomorítál?
Miattad e szép virágszál
Immárom föld felé áll.
De hiában igyekeztél
Virágnak ártalmára,
Ezzel ujságot küldöttél
Szép Jézus asztalára.

A halál közeledését megható érvekkel hirdeti a következő ének (543. lap):

Verő fénynek ne higgyetek
Meg változhatik időtök:
Mindenkor készen legyetek
Halálon ugy nem törődtek.
Ezt ember tartván elmédben,
Jól jársz utolsó időben
Világi jók mind elmúlnak
Mint a szép rózsák lehullnak
Eszakról ha szelek fújnak,
Minden szépséget elfújnak.

Érdekes a «Dies iræ» következő fordítása (545. lap):

Fuvására trombitádnak
Halottak feltámadnak,
A könyvek előhozatnak
Szentenciát is mondnak.
Akkor szegény mit feleljek
Holott még jók is félnek?
Kegyes Jézus emlékezzél,
Hogy értem kint szenvedtél, sat.

Kit ne hatna meg a kis gyermek baláláról szóló ének, mely napjainkban is mindenféle felhangzik (546. lap):

1. Kis ártatlan menyben élyen,
Noha itt aluszik mélyen:
Ah nyugodjál csendességben,
Élly angyalok seregében,
Mi értünk is szép virágszál
Jézus előtt illatozzál.
2. Kedves gyenge természetben,
Fénlettél rövid éltedben:
De most annál is frisebben
Élsz angyalok seregében.
3. Szép vagy ártatlan lelkedben,
Drága Jézus köntösében
Kit vöttél szent keresztségben:
Élly Angyalok seregében, sat.
4. Szép virág már elplántálunk,
Kertész Jézusnak ajánlunk:
Angyalok közé számlálunk:
Mint hogy angyalnak találunk,
Mi értünk is szép virágszál
Jézus előtt illatozzál.

Habár könyvünk főcélja volt a régi egyházba visszatérő és visszatérni magyar népet a régi hitben megerősíteni, azaz a kath. isteni tiszteletbe bevezetni, s e célnak a könyv minden tekintetben megfelelt: mint figyelemreméltó tényt kell felemlítenem a jézustársasági atyák — szerkesztők — azon dicséretes törekvését, hogy a hitvitáktól magukat távol tartották.

A katolikus hitigazságokat dogmatikai alapon tárgyalták s a szentek tiszteletére rendelt énekekben pedig szorosán a történelemhez, vagyis az illető szent vagy vértanú életadataihoz alkalmazkodtak.

A hitvitázó téren csak is egy latin karácsonyi éneknek («De

beata virgine» 135. lap) gyarló magyar fordításában találkozunk;*) ezen kívül sem a régi tévtanítókkal, sem az újabb reformátorokkal nem foglalkoznak.

A tárgyilagosság megkívánja, hogy felemlítsem, miszerint a körülbelül 440 magyar ének között több gyarló, döcögő verszet található, s vannak egyes versszakok, vagy csak verssorok, melyek a finom iesthetikai izlést sértik s katolikus énekeskönyvben helyet nem foglalhatnak. De szoros átvizsgálás után mondhatom, hogy ezek száma oly csekély, hogy csak is kivételeknek tekinthetők.

Szavaim igazolására idézek egy pár verset a feltűnők közül.
Nagy bűjtre való ének (264. lap):

2. vers: Sokan voltak ilyek, s többi közt im egy én;
Minden nap rihem kél, de Isten irrel kén;
Gyakorta tévelygek bűnökben hevervén,
De magához térít Isten felkeresvén.

Józanságra indító (267. lap):

3. vers: Borivó kényes hadnagyság,
Koresmán vivő kapitányság,
Tisztiben tébolygó ezigányság
Kiben csak prédára vagyon kívánság;
Én vállamra soha sem hág.

Krisztus szól az oltári szentség szolgáltatóinak:

5. vers: Bár valamely papban legyen szép tanítás;
De ez rossz étellel csak farkas orlítás
Mert ha szájában is az igaz megvallás:
Rossz cselekedettel bellyebb bujik Balás.

*) 136. lap, 3. vers:

Illik, eretnység mint barom hogy essék;
Minden asszonyok közt áldott, esedezz érettünk;
Voltak sok dühöttek, kik földhöz verettek;
Lábad megtapoéta, földdel egybegyúrta.
Esedezz, esedezz érettünk.

4. Nestorius hallgat, Copronimus jajgat;
Minden asszonyok között áldott, esedezz érettünk.
Luther haboz még fen, mely költ csak nem régen;
Ki sok lelket ránt, Istent haragít s bánt.
Esedezz, esedezz értünk.

Mint fentebb említém, a szerkesztők a szentek tiszteletére írt énekekben szorosan ragaszkodtak az illető szent életadataihoz. Lássunk tehát egy-két versezetet.

Szent Bertalan apostoltól (522. lap):

3. vers: Mert szent Bertalan merőn megnyuzák
Alsó Indiában,
Még is nem hozák
Hitlenség torkában,

4. vers: Az mi bőrünket mink is nyúzhatjuk
Jézus szerelméért
Ha távoztatjuk Szívünktől
Gonosz vért.

Szűz Szent Apolloniáról (504. lap):

1. vers: Nyávalvások szőszöllője,
Foga fájók orvoslója,
Oh Apollonia Sz. Szűz,
Kit Jézusért égetett tűz.

2. vers: Nyerd meg nekünk szolgálódnak,
Hogy fogaink ne fájjanak;
Mint hogy az édes Jézusért
Fogaid vesztéd, öntvén vért.

Halljuk továbbá Szent Mária Magdolna énekét (513. lap):

2. vers: E világ kedvére én Magdolna éltem;
Test akaratyára számtalan bűnt tettem;
De egek uttyjára, Christus igazjára
Immáron léptem.

3. vers: Kényes tagjaimat ostor alá fogtam,
Czifrázott fejemet hamuba takartam.
Sanyarú igazhoz és Christus szavához
Életemet szabtam.

A képletek s hasonlatok megválasztásában a szerkesztők szorosan a Szentírás kifejezéseit használják. Az izléstelen verssorok között a legkirívóbb a »Gyónás»-ról szóló ének következő két verse (455. lap):

3. vers: Ninesen is rutabb nálamnál,
Büdösebb vagyok ganéjnál,
Undokabb havi ruhánál,
Kígyónál, varasbékínál.

8. vers: Az én hasam hizlalása,
Lőtt Jézusom apadása;
Nyelvemnek rosz káromlása,
Szentlelkének elválása.*)

A lelkiismeretesen közölt gyarló versek vagy verssorok valóban elenyésző csekélységnek tűnnek fel a 410 magyar ének között!

A régi zeneírók mintái szerint összhangosított s vegyes karra írt dallamokat egy külön történeti műben fogom felhasználni, miért is azokra minden jogot fentartok.

*) A fentebbi kifejezéseket s képleteket föltaláljuk az ó szövetségi szent írás különböző helyein pl.: Esther 14. 16. Tu scis necessitatem meam, quod abominer signum superbiae et gloriae meae, quod est super caput meum in diebus ostentationis meae et detestor illud quasi pannum menstruatam. Isaie 30. 22. ... et disperges ea sicut immunditiam menstruatam. Isaie 64. 6. Et facti sumus ut immundus omnes nos, et quasi pannus menstruatam. Ilyek olvashatók még: Baruch 6. 28; Ezechiel 22, 10; u. o. 26. 17; Zacharias 13. 1, stb. Idézem még Sophonias 1. 17. Et tribulabo homines, et ambulabunt ut caeci, quia Domino peccaverunt: et effundetur sanguis eorum sicut humus, et corpora eorum sicut stercorea. Machabesok I. II. 62. Et a verbis viri peccatoris ne timueritis: quia gloria ejus stercus et vermis est stb.

VÁLASZ

SZARVAS GÁBOR URNAK

azon birálatára, melyet Takács Istvánnak „Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya“ című munkájáról közölt a „MAGYAR NYELVŐR“ 1887. évi márcziusi füzetében.

Irta a munka szerzője.

Szarvas Gábor úr, mielőtt a birálatba bocsátkoznék, ezélszerűnek látta megemlíteni, hogy az idők folyamában a nyelv mennyire megváltozik, s erre nézve a magyarból ily példákat hoz fel: a halotti beszéd korában így szólottak: *uruzágbelé*, ma *országba*; a XVI-ik század elején így: *világból*, ma *világból*; a müncheni codex korában (XV. század) így: se eskeggyél te fédre, mert nem *hatsz* egy fűrtöt fejérré *tenned*, avagy feketéjé, ma így: se fejedre ne esküdjél, mert egy fűrtöt (hajszálat) se tehetsz fehérré, avagy feketévé stb. stb. Megemlíti ezután Szarvas úr, hogy az ik-es igék ragozásában is tetemes eltérést tapasztalunk a mai nyelvszokás és a régi nyelvszokás között. — Megemlíthette volna itt, a mit azonban nem tett, egy fűst alatt azt is, hogy ő 1874-ben ez eltérést oly élenken érezte, hogy „Az ik-es ragozás kérdése“ című cikksorozatának (megjelent a „Magyar Nyelvőr“ III. kötetében) végén az ik-es igék külön ragozásának abbanhagyását vagyis eltörlését javasolta. (Megléhet egyébiránt az is, hogy e cikksorozata, az én munkám birálásakor, nem akart eszébe jutni). Nagyon furesának találok tehát, hogy ő, birálatára fölibe, ezt írta: „Hadüzenet az ik-es ragozásnak.“ Vajon ki